

URBANISTIČNI INŠTITUT RS

R

161/1981 d

120030167,53/54

COBISS e

revija za likovno kulturo

sinteza 53, 54

Vključevanje (umetnostno) zgodovinskih ved v urbanistično in prostorsko načrtovanje

Odnosi na področju oblikovanja prostora, torej na področju arhitekture, urbanizma in oblikovanja krajine, so se v času od industrijske revolucije dalje korenito spremenili. Za predindustrijsko obdobje je bila značilna tesnejša povezanost med omenjenimi dejavnostmi, hkrati pa so bile poudarjene predvsem umetniške razsežnosti arhitekturnega ustvarjanja ter krajinskega in urbanističnega oblikovanja. Na takšno usmeritev je vplivala vrsta dejavnikov, med katerimi naj omenimo naročniške in splošnejše družbeno-gospodarske odnose, proizvodne značilnosti na gradbenem področju, tehnološke in kulturne pogoje, prevladujoča estetska merila itd. V zadnjih sto letih pa smo tudi tukaj priče vse izrazitejše delitve dela, tako da so več in več nalog opravljali gradbeniki, geometri in podobni tehnični profili, obenem pa je naraščala moč javnega sektorja, kapitala in velekapitala, ki kot naročniki zastopajo množico brezimnih uporabnikov. V takšnih okoliščinah se je postopoma spreminjala tudi arhitekturna dejavnost. Tako se je moderna arhitektura dvajsetih let našega stoletja odvrnila od tradicionalne estetike. Še več, njeno naprednejše krilo se je odreklo vlogi elitistične umetnosti vladajočega razreda in vzpostavilo kritične odnose do obstoječih družbenih razmer (vendar še bolj na utopični ravni). Posledica takšne idejne naravnosti je bila, da so se predstavniki prve generacije modernega gibanja začeli sistematično ukvarjati z vprašanji gradnje cenjenih stanovanj, z industrijsko arhitekturo, s problemi standardizacije in prefabrikacije arhitekturne proizvodnje, z reševanjem prometnih težav, z urbanističnim načrtovanjem itd., kar vse še danes predstavlja jedro prostorske problematike sodobnih industrijskih družb.

Takšnemu novemu pojmovanju arhitekture in urbanizma so se postopoma začele prilagajati tudi vede, ki se ukvarjajo s preučevanjem in razlaganjem pojavov na področju stavbarstva ter gradnje mest in naselij. Pri tem mislim predvsem na arhitekturno kritiko, na razvoj prostorsko oblikovalskih teorij in na historiografijo arhitekture in urbanizma, kjer poleg estetskega in slogovnega vrednotenja vse bolj upoštevajo tudi spoznanja iz drugih družbenih ved in mestne in gradbene pojave ocenjujejo predvsem s stališča njihove družbene uspešnosti, to je njihovega položaja, vloge in delovanja v okviru družbene reprodukcije.

Ko so se ponekod prej ponekod pozneje vse bolj krepila urbanizacijska gibanja, je vzporedno z rastjo mest naraščala tudi potreba, da bi urbane pojave razumeli in jih nadzorovali. Zanimanje za urbani razvoj je v glavnem posledica perečih vprašanj v zvezi z gospodarjenjem s prostorom in z njegovim oblikovanjem, istočasno pa je tudi odraz spremenjenega odnosa do zgodovine. Med novejšimi zgodovinskimi usmeritvami se v zadnjem času uveljavlja tudi urbanistična historiografija kot veda, ki preučuje tipiko rasti, organizacijo in način delovanja izgrajenega mestnega okolja ter njegovo spreminjanje.

Pri tem je treba poudariti, da je pojmovanje prostora pri sodobnem človeku dvojne narave, njegove korenine pa segajo v čas, ko se je prebujal humanizem in racionalizem. V tem času so začeli razpadati srednjeveški »zaprti« urbanistični sistemi, za katere je bilo značilno, da so jih njihovi uporabniki znali »neposredno« brati. Od renesanse dalje pa je mesto vse bolj postajalo predmet racionalnega razmišljanja in posrednega razumevanja ter vodenja — urbani

pojavi se je objektiviziral.¹ Še zlasti od devetnajstega stoletja dalje, ko so zaradi industrijske revolucije in ustreznih družbenih sprememb urbani pojavi dobili nove razsežnosti in novo vsebino, se je postopoma konstituiral urbanizem kot bolj ali manj enovit sklop ukrepov, s pomočjo katerih vladajoči razred upravlja s prostorom v skladu s svojimi koristmi. Prav v urbanizmu pa se kaže dvojna narava, o kateri smo ravnokar govorili — obvladujeta ga namreč t. im. kulturalistični in progresistični model razvoja.² Kulturalistični model je značilen predvsem za anglosaksonske dežele in Skandinavijo, označuje pa ga nostalgичno zgledovanje pri izginjajočih oblikah mest ter iskanje organske enotnosti, kot so jo poznala stara mesta. Zato poudarja svoja estetska izhodišča, po drugi strani pa slabosti sodobnega razvoja. Pri oblikovanju progresističnega stališča so odigrala pomembno vlogo higienska gibanja 19. stoletja, vse bolj prevladujoči racionalizem in funkcionalistične zamisli v okviru regulacijske dejavnosti (kjer se čuti vpliv znanosti in pozitivistične filozofije), predvsem pa socialna gibanja preteklega stoletja. Prav ta so v prvih obdobjih razvoja mednarodnega delavskega gibanja največ prispevala k postopnem osveščanju javnosti, obenem pa so tudi sooblikovala napredna stališča mlade urbanistične dejavnosti. Misel o dveh modelih, ki obvladujeta naše poglede na urbani prostor, lahko prenesemo tudi na vsakdanjo prakso pri načrtovanju našega grajenega okolja, kar se odraža v polarizaciji in naravnosti strok, ki sodelujejo v procesu urbanističnega in prostorskega načrtovanja. Med njimi zgodovinske vede zaradi narave njihovega dela apriori vključujemo v neprogresistični tabor, čeprav more biti edino pravo merilo za takšno opredeljevanje zgolj idejna naravnost določene (strokovne) usmeritve, kar presega kulturalistične in progresistične kalupe.

Spodbudna je ugotovitev, da se tudi pri nas postopoma uveljavlja potreba po vključevanju antropološko in zgodovinsko usmerjenih strokovnjakov v urbanizem in prostorsko načrtovanje. To je namreč znamenje, da so že dozoreli pogoji za poglobljene raziskave družbene pogojenosti prostorskih fenomenov v urbanizmu in arhitekturi, kjer bi upoštevali spoznanja vseh ved, ki se ukvarjajo s človekom in njegovo dejavnostjo v prostoru. Hkrati se postavlja vprašanje, kako bi te vede operativno povezali z urbanizmom oziroma s strokami, ki pri tem sodelujejo. Smisel takšnih raziskav bi pač bil v tem, da bi prispevale svoj delež k ustvarjalnemu spreminjanju in preseganju urbanistične načrtovalske prakse, kot jo poznamo doslej. Končni cilj vsakega znanstvenega dela naj bi vendarle bil, da doseženo znanje tudi uporabimo kot orodje za izboljševanje obstoječih razmer. Vendar se pri tem zavedamo, da tudi na področju urejanja prostora ne gre za mehanične vzročno-posledične zveze med okoljem in človekom. Torej je treba spreminjanje obstoječih razmer razumeti v smislu spreminjanja družbenih odnosov. V našem primeru to pomeni predvsem, da si je treba prizadevati poiskati urbanistični in spomeniško-varstveni dejavnosti ustrezno mesto v sklopu širših družbenih tokov.

V našem urbanizmu se vse bolj pogosto slišijo glasovi, ki se zavzemajo za spreminjanje obstoječe načrtovalske prakse in to tako, da bi namesto sedanjega poudarka na ekonomski in tehnični učinkovitosti novo težišče nastalo v

družbeno-antropološki uspešnosti urbanih sestavov. Druga pomembna novost na tem področju je, da se kot družba vse bolj zavedamo, kako pomembna je učinkovita akcija za prenovo historičnih mestnih jeder in starejših predelov mest in naselij. Prav prenova postavlja nove naloge tudi pred spomeniško varstvo, pri čemer je jasno, da bo treba najti trdnejše oblike sodelovanja med spomeniško-varstveno in urbanistično dejavnostjo. V tem okviru se odpira vprašanje znanstveno utemeljenih analiz mestnega prostora, kjer imajo pomembno vlogo tudi analize grajenih struktur. Med njimi se v zadnjem času vse bolj uveljavlja morfološka analiza mestnega prostora, ki preučuje njegove oblikovne značilnosti ter njihovo vsebino v soodvisnosti z družbeno-ekonomskimi in drugimi dejavniki.

DEFINICIJA POJMA »MORFOLOŠKA ANALIZA« IN OPREDELITEV NJENEGA POLJA RAZISKOVANJA

V zadnjem času se tako v tuji kakor tudi v domači strokovni literaturi vse bolj pogosto pojavlja izraz »urbana morfologija«, ki si ga v glavnem lastijo tri vede, povezane s preučevanjem urbanega pojave: to so urbana geografija, urbanistična oblikovalska teorija ter urbana historiografija. Čeprav gre v bistvu za en sam predmet raziskovanja, ima zaradi različnih izhodišč in različnih metodoloških prijemov (pa tudi zaradi različnih razvojnih poti posameznih ved) omenjeni izraz v vsakem od treh primerov poseben pomen. V glavnih obrisih bomo skušali označiti razliko v pojmovanju urbane morfologije v okviru geografske vede in urbanistične načrtovalske dejavnosti.

Najbolj razdelan pogled na področje urbane morfologije najdemo v teorijah urbane geografije.³ Na tem mestu se bomo oprli na definicijo, kot jo podaja Milan Vresk v svojem učbeniku *Osnove urbane geografije*: »S pojmom morfološke strukture označujemo prostorski razpored in medsebojni odnos morfoloških elementov v mestnem prostoru... Morfološko strukturo mest z njenimi trodimenzionalnimi značilnostmi preučuje urbana morfologija, veja urbane geografije«. Med slovenskimi avtorji, ki so se ukvarjali s to problematiko, naj omenim Vero Kokoletova. Tako je Kokoletova v svoji raziskovalni nalogi »Funkcionalna členitev mestnega prostora«⁴ podala tudi osnovna strokovna izhodišča ter pregled glavnih teoretičnih vzorcev prostorske členitve mest. To delo se organsko navezuje na slovensko urbanistično šolo, ki jo posebej izjema Marjan Mušič in Edvard Ravnikar s svojim bogatim publicističnim opusom, pa tudi na našo geografijo, katere začetnik je Anton Melik, odlična predstavnika pa Franjo Baš in Svetozar Ilesič.

V nasprotju s takim pojmovanjem pa arhitekti, ki se ukvarjajo z urbanističnim oblikovanjem, pojmujejo urbano morfologijo predvsem kot pripomoček »za pojasnjevanje načel, ki obvladujejo tako ustvarjanje kakor tudi doživljanje oblike.«⁵ Teorija »urban designa«, ki je posebevala raziskave urbane morfologije, je od 60. let dalje odmevala tudi v našem prostoru, in sicer v praktičnem in publicističnem delu Vladimirja Braca Mušiča, o čemer bomo govorili še pozneje. V zadnjem času smo Slovenci s študijami Leona Lenarčiča dobili tudi teoretične raziskave s področja urbanističnega oblikovanja. Tako Lenarčič v svojem najnovejšem delu *Vizualna struktura mesta kot metodološko sredstvo in kot predmet urbanističnega načrtova-*

nja, v kateri razvija teorijo vizualne percepcije mestnega prostora, kot jo je v začetku 60. let zastavil Kevin Lynch, govori tudi o urbani morfologiji kot o elementu mestnega okolja. V tem primeru mu urbana morfologija pomeni skupek lastnosti, ki so značilne za naravo urbane strukture in ki se izražajo tudi v naravi vidne strukture mesta.

Kot tretje je treba v grobem opredeliti še pojem urbane morfologije, kot ga razumejo urbani historiografi. Pri tem nas zanima predvsem usmeritev, ki se v zadnjih desetih, petnajstih letih v svetu vse bolj uveljavlja, in to predvsem v italijanskih in francoskih strokovnih krogih.⁸ Zanje je značilen predvsem pristop v smislu strukturalne analize, s pomočjo katere skušajo razložiti urbano strukturo kot družbeno pogojeno produkcijo prostora. Tako Aymonino v svojem prispevku k monografiji o Padovi⁹ opredeljuje urbano morfologijo kot študij grajenih artefaktov, in sicer glede na njihovo produkcijo, kot jo določajo vsakokratni zgodovinsko-družbeni pogoji, in glede na njihov odnos do posameznih delov ter do urbane celote. Tako naj bi urbana morfologija določala različne ravni nastajanja urbane oblike in njihove medsebojne odnose.¹⁰

Zanimivo je, da je v Franciji po letu 1972, ko je bil ustanovljen komite za pospeševanje raziskav o arhitekturi CORDA, nastala vrsta raziskovalnih nalog s področja urbane morfologije in arhitekturne tipologije, ki so prispevale k oblikovanju trdnejših teoretičnih izhodišč te usmeritve in opravičila njuno aplikativno vrednost.¹¹

Temeljne razlike v omenjenih pojmovanjih urbane morfologije bi lahko strnili v naslednje ugotovitve: v nekaterih primerih urbana morfologija pomeni značilnosti fizične strukture mesta in kot taka predstavlja predmet preučevanja, po drugi strani pa označuje metodološko sredstvo oziroma vejo raziskovalne dejavnosti za preučevanje fizične strukture mesta. Tako v nekaterih geografskih krogih pojem morfološke analize pomeni celo metodo za napovedovanje urbanega razvoja.¹² Glede posameznih ved, ki tako ali drugače uporabljajo omenjeni izraz, bi lahko rekli, da geografija obravnava urbano morfologijo bolj v smislu splošnih fizičnih lastnosti oziroma funkcionalnih in socialno-demografskih značilnosti mestnega prostora, medtem ko je ne zanima toliko prostorsko-oblikovna struktura mesta in njena zgodovinska geneza.¹³ Ker svoje raziskave opira predvsem na kvantitativne pokazatelje, kot so statistični podatki, je vezana na zgodovinsko omejeno obdobje po uvedbi rednih popisov prebivalstva.¹⁴ Usmeritev domače urbane geografije v analizo človekovih dejavnosti v mestih nazorno kaže razprava Mirka Paka »Socialnogeografski problemi deformacij stanovanjske strukture v mestih«¹⁵ in nekatera zgodnejša dela istega avtorja. Zavedati pa se moramo, da se je podobno zanimanje za izrazito socialno problematiko bivanja v mestih in na podeželju pri nas močno uveljavilo že v tridesetih letih — spomnimo se le na razprave in študije Frana Žgeca,¹⁶ Vinka Möderndorferja¹⁷ in Dolfeta Vogelnika.¹⁸ Na to usmeritev se veže preraščanje etnologije v socialno antropologijo, na primer v delu Slavka Kremenška. Arhitekti-oblikovalci vidijo v urbani morfologiji predvsem orodje za oblikovanje urbanih sestavov, zato dajejo prednost raziskavam vidnega pola urbane oblike, kot ga pogovajujejo predvsem psihološki zakoni percepcije in splošni zakoni informacijske teorije. Ker je glavni predmet takšnih raziskovanj trenutno stanje pozidanega okolja in njegove sheme, puščajo ob strani vprašanja o naravi družbenih odnosov v prostoru in o dejavnih, ki jih pogovajujejo in spreminjajo. Tako lahko rečemo, da njihovemu pristopu večinoma manjka poglobljen vpogled v zgodovinsko-dialektične izvode mestne izgradnje.

Razumljivo je, da me kot predstavnika zgodovinskih ved zanima predvsem zgodovinska razsežnost urbanega pojava v smislu njegove fi-

zične resničnosti. Vendar mi morfološke sestavine grajenega okolja ne pomenijo formalne kategorije, temveč značilnosti prostora, ki so vzročno-posledično povezane z vsami drugimi prvinami mesta. V tem smislu naj morfološki pristop upošteva natanko določene zgodovinske okoliščine ter povezanost arhitekturno-urbanih pojavov, obenem pa naj raziskuje preostorske kategorije v njihovih družbenih razsežnostih.¹⁹ Torej se morfološka analiza ne sme osredotočiti zgolj na preučevanje dejstev o zakonitostih v urbani strukturi, temveč naj bi se ukvarjala tudi z dejstvi, ki pojasnjujejo delovanje mehanizmov, skritih za oblikovnimi zakonitostmi. V tem smislu naj bi naš pristop združeval dve teoretični usmeritvi, ki sta po Alonsovem mnenju značilni za vse znanstvene panoge: prva, morfološka, se ukvarja s preučevanjem pojavov kot takih, druga, eksplikativna, pa razlaga njihove globlje vzroke.²⁰

ZGODOVINA NAŠIH STROKOVNIH POGLEDOV NA URBANO STRUKTURO

Čas med obema vojnama

Slovinci smo narod z izredno mlado urbano zavestjo. Čeprav vsa naša mestna naselja s svojimi začetki segajo v srednji vek, se je naše meščanstvo začelo narodno prebujati šele v 19. stoletju. Zaradi zamudništva na vseh področjih intelektualnega dela se je tudi naše spoznavanje mest in njihovega življenja začelo močneje uveljavljati šele v času med obema svetovnjima vojnama.

Prvi monografski zapisi o naših mestih so prišli izpod peresa zgodovinarjev. To so bile kronike posameznih mest, v katere so pisci vključevali tudi zgodovino nastanka in razvoj mesta, stavbno zgodovino posameznih objektov ter opis kraja in njegovih posebnosti. Kot primer takšne kronike naj navedem knjižico Frana Kovčiča Trg Središče²¹ ali njegovo kroniko o Ljutomeru.²² Janko Orožen je v svoji Zgodovini Celja²³ nekoliko presegel ožjo vrst zgodovinske kronike in se deloma dotaknil vprašanj, ki so povezana z rastjo mesta kot fizičnega pojava.

Med pomembnejše prispevke zgodovinske vede k poznavanju problematike naših mest moramo šteti doktorsko disertacijo Frana Zwittera Starejša kranjska mesta in meščanstvo.²⁴ Predstavlja namreč bogat vir preverjenih zgodovinskih podatkov ter enega prvih uspešnih poskusov socialne zgodovine naših srednjeveških mest. Slovenska veda o mestih se pravzaprav začela z delom geografa, zgodovinarja in etnologa Franja Baša. Baš je v letih 1926/27 priobčil razpravo o zgodovinsko-geografskem razvoju Maribora,²⁵ s katero smo Slovenci dobili prvi enovitejši in metodološko bolj razdelan prikaz razvoja kakega našega mesta. V tekstu je pisec med drugim skušal pojasniti potek poselitve širšega prostora, začetke same naselbine, njeno gospodarsko, politično in strateško vlogo itd. Kljub temu, da se je dotaknil tudi vprašanja mestnega tlora, je težišče njegovega dela razlaga politične, gospodarske in upravne zgodovine mesta in ne toliko prostorski razvoj mestnega organizma. V tem pogledu je popolnejša študija o Ptujju,²⁶ kjer je Baš skušal rekonstruirati zaporedje pozidave posameznih delov mesta, razložiti vlogo poselitvenih jeder, podati tipologijo tržne ulice itd. Vendar je treba pri tem upoštevati, da je poleg tuje strokovne literature (o čemer bomo še govorili) na razpravo o Ptujju že lahko vplivala usmeritev, kot so jo tedaj začrtali Melik, Rus in Stele. Ne glede na to pa je Baševa študija zgleden primer zgodovinsko-geografske monografije, kjer avtor na strokovno poglobljen način obravnava širše okvire urbanega pojava.

Naslednji prispevek geografov k študiju naselbinskih oblik predstavlja razprava Jožeta Rusa o tipologiji mest.²⁷ V njej je pisec z geografsko-ekonomskega stališča osvetlil vzroke za namestitve naših mestnih naselbin, pri čemer ga je zanimala predvsem tipološka razvrstitev

mest kot celot. Dotaknil se je tudi vprašanj o vlogi posameznih mestotvornih prvin, kot so obzidje, cerkve, gradovi, samostani, meščanska hiša itd.

Anton Melik je tretji predstavnik geografske vede, ki je velik del svojega strokovnega znanja usmeril v preučevanje naših mest. Njegova študija o razvoju Ljubljane²⁸ je ena prvih, v kateri se je avtor poleg tega, da je obravnaval predmet sam, vpraševal tudi po znanstvenih razsežnostih preučevanja mest ter razglabljal o metodah in sredstvih posebne veje sodobne geografije — urbane geografije. Na podlagi tujih strokovnih spoznanj in lastnih izkušenj si je Melik ustvaril precej zanesljivo metodološko orodje. Kljub temu, da je bil po osnovni izobrazbi geograf, je v omenjenem delu izrecno poudaril, da je pri preučevanju mest kot posebnih elementov kulturne krajine potrebno povezovati geografske in zgodovinske metode dela. Tako je Melik dosegel razmeroma srečno sintezo: kot geografa ga je pač zanimal prostor v svojih fizičnih razsežnostih, s pomočjo historičnega pristopa pa je odkrival rast mestnega prostora v posameznih zgodovinskih obdobjih. Pri tem mu je poleg zgodovinskih virov in ogledov terena glavni vir podatkov nudila interpretacija starih mestnih načrtov. Poleg tega je svoja spoznanja tudi grafično prikazal, tako da jih je vnesel na karto Ljubljane.

Melik je svoje poglede na nastanek in razvoj naših naselij strnil v obsežnem delu Slovenija v poglavju o mestih, trgih in drugih urbanskih naseljih.²⁹ Pojav »urbanskih naselij« je razčlenil s sociološko-zgodovinskega vidika ter podal osnovne značilnosti naših trgov in mest, pri čemer je upošteval historični okvir, geografsko lego in posebnosti regionalnega značaja.

Ukvarjal se je tudi s tipologijo mest, ki pa mu ni pomenila formalne kategorije, temveč jo je pojmoval kot vsebinsko klasifikacijo naselbinskih oblik. Zato je posegel na historično-področje, oziroma si je pomagal z genetično razlago raznih oblik mestnih naselij, hkrati pa jih je analiziral tudi kot sestavne dele regionalnega naselbinskega omrežja. Pomembno je tu di, da je obravnaval celotno slovensko etnično ozemlje in da mu je študij mestnih tlorsov in prerezov služil kot izhodišče za razumevanje razvojnih stopenj mestne rasti.

Leta 1937 je Fran Zwitter objavil kritičen pregled dotedanjih slovenskih (in tujih) dosežkov na področju zgodovine mest.³⁰ Osvetlil je predvsem osnovno problematiko nastanka meščanskih naselij v srednjem veku, pri čemer se je oprl na knjigo Henrija Pirenneja o srednjeveških mestih.³¹ V sklepu pa je nakazal tudi smeri nadaljnjih raziskav o kasnejšem razvoju naših mest in trgov. Iz podobnih izhodišč je Zwitter izhajal tudi v svojem uvodu v slovensko izdajo Pirennejeve knjige, ki je izšla v Ljubljani leta 1956 pod naslovom Srednjeveška mesta — gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope.

Tako smo prišli do osrednje teme pričujočega prikaza, to je do vloge umetnostne zgodovine pri razvoju strokovnih spoznanj o mestih. Prvi koraki naše stroke na to področje segajo prav tako v čas med obema vojnama. Po drugi strani je res, da je bila takšna usmeritev za uveljavljanje se umetnostno zgodovino zgolj postranskega pomena, saj sta se z njo občasno ukvarjala le Stele in Gregorij. V njunem delu na to temo opazimo dvojne vzgibe: po eni strani gre za zgodovinsko-topografsko naravnost oziroma za vplive zgodovinske kronike in umetnostno-zgodovinske topografije. Po drugi strani pa sta upoštevala tudi spoznanja geografske vede, kot so jih posredovali Baš, Rus in Melik. Steletovo študijo o Ljubljani v Valvasorjevem času³² lahko štejemo za prototip raziskave na podlagi analize slikovnih dokumentov. Čeprav so upodobitve Ljubljane iz Valvasorjeve grafične zbirke pomenile Steletu osnovno temo, ki jo je analiziral predvsem s stališča njihove likovnosti in likovnih prvin podobe mesta iz časa okrog leta 1660, pa se je dotaknil tudi ne-

katerih nelikovnih sestavin notranje strukture mesta, kot je geografski položaj, družbena sestava in njen odsev v zunanjih mestnih oblikah, v tlorisu, komunikacijah, parcelaciji itd. Njegov članek v Žontarjevi Zgodovini mesta Kranja³³ predstavlja prvo študijo o likovnem pojavu nekega slovenskega mesta kot celote, torej študijo, kjer je mesto postalo predmet obravnavanja umetnostnozgodovinske vede. Stele je do te tematike zavzel podobno stališče kakor do ostalih umetnostnih proizvodov — v njem je namreč videl odraz univerzalnih umetnostnih tokov oziroma »duha dobe« v smislu Dvorakove opredelitve. Kljub temu pa je moral svoj umetnostnozgodovinski pristop v tem primeru prilagoditi predmetu, in to tako, da se je osredotočil na preučevanje značilnih prvin mestne zgradbe, kakor so oblike tlorisa oziroma njegova tipologija, potek in oblika prometnic ter namestitve in vloga pomembnejših arhitekturnih objektov. Prav pri slednjem se še kaže odmev umetnostnozgodovinske topografije, saj je Stele na arhitekturno gradivo gledal bolj v smislu posameznih spomenikov in njegovih likovnih vrednot in je te deloma nakazal tudi njihovo funkcionalno in vsebinsko vlogo v mestnem prostoru. Podobno kakor v Valvasorjevi Ljubljani je tudi tukaj skušal razčleniti prvine mestne slike s pomočjo starih likovnih upodobitev. Tudi v tem se kaže, kako je v zvezi s preučevanjem mest pionirje naše stroke zanimal predvsem tisti pol, ki je zaobsežen v likovnih sestavinah vidne podobe mesta. Umetnostni zgodovinarji imajo torej pred očmi bodisi idealno veduto obravnavanega kraja bodisi vrsto konkretnih likovnih upodobitev.

Jože Gregorič, drugi predstavnik predvojne umetnostne zgodovine, ki se je preizkušal tudi na področju preučevanja mest, je zagovarjal nekoliko drugačno stališče. Trdil je namreč, da je potreben študij mesta kot celote in ne le njegove umetniške pojavnosti. Gregorič je v svoji znanj razpravi »Slovenska mesta in trgi«³⁴ skušal podati celoten pregled nad značilnostmi naših mest in njihovega razvoja, s tem pa se je pridružil podobnim prizadevanjem geografa Antona Melika. Njuni pogledi se v marsičem ujemajo, tako na primer sta oba poudarjala vlogo geografskih in družbenih pogojev pri oblikovanju mestnih organizmov ter iskala zgodovinsko poglobljene razlage za njihovo spreminjanje. Kljub temu pa obstaja razlika med njima predvsem v tem, da se je Gregorič kot umetnostni zgodovinar opiral na študij oblikovnih prvin, kakor sta tloris in zunanja podoba mestnih naselij. Istočasno je vsebinsko dopolnil temeljno geografsko tipologijo naselij.³⁵ Mestne tlorise je namreč razvrstil po geografski legi, po pravilnosti oziroma nepravilnosti zasnove ter po temeljnem značaju, kakor jih kažejo po eni strani severnjaška, po drugi pa južnjaška mesta. V tem se je oprl na oznako severnjaške in južnjaške umetnosti, ki jo je oblikoval Stele v svoji Umetnosti v Primorju.³⁶

Ko pregledujemo predvojne prispevke k študiju oblikovanja naših mest, ne smemo prezreti deleža arhitektov. V našem primeru gre za dve imeni — za Franceta Tomažiča in za Marjana Mušiča. Obema je skupno to, da sta se lotila študije mestne zgradbe zato, da bi utemeljila svoje poglede na vprašanja regulacije mestne rasti. Tako je Tomažič v svojem eseju »Talni načrt mesta Ljubljane«³⁷ podal z zgodovinskega stališča zgrešeno razlago izgradnje Ljubljane, ki ni bila povsem v skladu niti z do tedaj znanimi in preverjenimi dognanji. Poudarjal je pač svoje pojmovanje »ogrodja« starega mesta, s čimer je utemeljeval konkretne urbanistične ukrepe. Pri razlagi zgodovinskega razvoja si je pomagal s formalnimi kategorijami, prevzetimi iz geometrije, kakor so sečišče, simetrala, hipotenuza, rezultanta ipd. Vse to kaže na njegov odnos do predmeta obravnave, ki ga lahko označimo kot odnos arhitekta do načrta mesta na risalni deski. Podoben pristop označuje tudi Mušičevo razpravo o razvoju Novega mesta.³⁸ Tudi tukaj

je bil avtorjev namen s pomočjo razvojno-historičnega prikaza »poiskati smernice«, ki so potrebne pri pravilni obravnavi urbanističnih problemov v sedanosti...³⁹ Iz takšne praktične naravnosti izhaja tudi nadaljnja poteza, značilna za zgodovinske prikaze izpod peresa arhitektov. Pri tem mislim na poudarek, ki ga arhitekti dajejo vizualizaciji svojih spoznanj, tako da besedilo opremijo z raznimi shematičnimi prikazi, rekonstrukcijami, tlorisi ipd. Kljub temu, da v Tomažičevem in Mušičevem primeru takšne grafične upodobitve večinoma niso presegle stopnje osebne vizije, pa so pomembne zato, ker so nakazale dodatne razsežnosti študija urbanih struktur. Gre za možnosti sistematičnega in znanstveno preverjenega grafičnega interpretiranja doseženih spoznanj, kar je bilo v dotedanjih, žal pa tudi v večini kasnejših umetnostnozgodovinskih raziskav zanemareno. Na drugi strani pa so prav grafične predstavitve priznane sredstvo za oblikovanje arhitekturnih in urbanističnih zamisli.

Obdobje po letu 1945

Vzporedno s tem, ko je bila na nove osnove postavljena in se je krepila spomeniškovarstvena služba in urbanistična praksa, so naraščale tudi potrebe po študiju zgodovine mest in mestnih struktur. Kot odgovor na takšne praktične spodbude smo dobili vrsto monografij o posameznih mestih, ki so bile vključene v spomeniškovarstvene in urbanistične elaborate. Vendar je treba pripomniti, da v večini primerov te monografije niso presegle stopnje zgodovinske kronike oziroma splošnega zgodovinskega orisa, kateremu sledi katalog arhitekturnih spomenikov. Prav tako z njimi nismo dobili bolj sistematične metode, ki bi združevala pristope treh znanstvenih vej — zgodovine, geografije in umetnostne zgodovine — ki so se že prej ukvarjale z mesti. Še več, rekli bi lahko celo, da je razvoj posameznih strok vodil v različne smeri, tako da se zdí sodelovanje med njimi vedno bolj otežkočeno.

Po vojni so se vprašanja zgodovine naših mest najprej lotili arhitekti, pri čemer so jih vodile pobude iz načrtovalske in konservatorske prakse. Kot prvo bi na tem mestu radi omenili knjigo Marjana Mušiča *Obnova slovenske vasi*.⁴⁰ Ki ni le praktičen priročnik za preoblikovanje naših vasi v smislu novih družbenih razmer, temveč je tudi tehtno študijsko gradivo, kjer so posrečeno združeni zgodovinski, geografski, etnografski, urbanistični in arhitekturni pogledi na ruralni prostor. Prav zato v *Obnovi slovenske vasi* vidimo metodološko in vsebinsko izhodišče za nadaljnje preučevanje prostorskih značilnosti naših vasi.

Da je med arhitekti takoj po vojni obstajalo živo zanimanje za vprašanja naše arhitekturne in urbanistične preteklosti, dokazuje resolucija sekcije arhitektov na II. kongresu inženirjev in tehnikov Jugoslavije iz leta 1948. Ob tej priložnosti je bila tudi celotna številka revije *Arhitektura* posvečena arhitekturni dediščini narodov Jugoslavije. Slovenski prispevek k tej publikaciji, članek z naslovom »Dediščina Ljubljane«, je pripravil Dušan Grabrijan.⁴¹

V začetku petdesetih let je Grabrijan objavil izvirne delo o tradicionalnem makedonskem stavbarstvu.⁴² Grabrijanov namen je bil, da bi prikazal oblikovalske zakonitosti in kvalitete makedonske hiše, zato da bi v njej našli spodbude za načrtovanje sodobne stanovanjske arhitekture. S tega stališča je analiziral tudi prostorsko organizacijo naših mest, nastalih na vplivnem področju orientalskih kultur. Pri tem je združil morfološki in funkcionalni pristop, tako da je upošteval namestitve in položaj mest, coniranje mestnega ozemlja, oblikovanje prometne mreže, sistem zazidave, odnos mestnega organizma do narave ter možnost prilagajanja na spremembe v urbani strukturi.

Marjan Mušič je svoj članek »Vprašanje regeneracije slovenskih mest«⁴³ napisal v pričrnanju, kako potrebno je čimprej pristopiti k

sistematični prenovi naše urbane dediščine. Dejanske razmere v naših mestih so zaradi vojnega razdejavanja, naraščajočih prometnih težav, zgostitve števila prebivalcev, vse slabših higienskih pogojev itd. že v prvem povojnem času zahtevale takojšnje ukrepe. Vendar pa splet družbenih okoliščin še ni dopuščal celovitejših prenovitvenih posegov, tako da pozivi redkih strokovnjakov s tega področja tedaj niso našli ustreznega odmeva. Poleg že znanih izhodišč (zgodovinskih, geografskih) je za Mušičev pristop v tem članku značilno, da prehaja od razčlenjevanja splošnih značilnosti k bolj specifičnim pojavom, torej od analize vloge mesta v pokrajini, prek študija ulične mreže, tržnega prostora, obzidja ipd. od vloge posameznih arhitekturnih spomenikov v mestnem tkivu. Mušič je takšna načela preizkusil tako pri oceni dotedanjih urbanistično-arhitekturnih predlogov za rešitev problematike starega jedra Maribora⁴⁴ kakor tudi pri konkretnih prenovitvenih delih v Novem mestu. V poročilu o poteku te akcije⁴⁵ je poskusil oblikovati tudi izhodišča za periodizacijo našega gradiva in nakazati, katere poteze v mestni strukturi so značilne za posamezna zgodovinska obdobja.

Pri Mušiču ne smemo prezreti njegovega pedagoškega dela na ljubljanski fakulteti za arhitekturo, kjer je predaval predmet »Regeneracija naselij«.

Med arhitekti, ki so kot profesorji na fakulteti za arhitekturo precej vplivali na odnos mlajših rodov do mestnega ambienta, je poleg Mušiča imel najvidnejšo vlogo Edvard Ravnikar. Čeprav se ni pogosto ukvarjal s temo zgodovine mestnih oblik,⁴⁶ je s svojim projektantskim delom in s seminarji na fakulteti posredno in neposredno precej prispeval k temu, kakšna je danes na primer Ljubljana in kako gledamo na njene stare in nove vrednote. Ravnikar je pri svojih učencih načrtno spodbujal zanimanje za urbano oblikovanje, pri čemer jih je opozarjal predvsem na Sittejevo nauko. V nekaterih najboljših Ravnikarjevih delih se tudi vidi neposredni odmev Sittejevih in seveda Plečnikovih načel. V mislih imam predvsem dva natečajna projekta za center Ljubljane iz let 1957 in 1963.⁴⁷ V poznejših delih je svoja stališča nekoliko spremenil in mu vraščanje novih ambientov v staro mestno podobo ni več pomenilo osnovnega izhodišča.

Med Ravnikarjevimi učenci se je Vladimir — Braco Mušič največ ukvarjal s teoretičnimi vprašanji urbane oblikovanja in je o tem tudi veliko pisal. Med vsemi njegovimi zapisi je s stališča urbane morfologije najzanimivejša študija kopskega glavnega trga, ki jo je objavil leta 1963.⁴⁸

Študija je nastala kot seminarska naloga na harvardski Graduate School of Design (seminar sta vodila Sekler in Giedion) in kot taka neposredno črpa iz tujih teoretičnih pobud. Žal pa predstavlja osamljen primer in med našimi arhitekti in urbanisti ni našla posnemovalcev. Tovrsten študij na tujih arhitekturnih šolah je pogojevala predvsem usmeritev v t. im. »urban design« kot posebno kreativno urbanistično dejavnost. Zaradi podobnega izhodišča jo lahko primerjamo s predvojno študijo Marjana Mušiča o Slomškovem trgu v Mariboru,⁴⁹ vendar takoj opazimo tudi razlike, ki so v tem času nastale pri pogledih na prostorsko in zgodovinsko problematiko mest. Tako je za prvo značilen »nediferenciran« pristop, kjer se mešajo zgodovinski, geografski, oblikovalski in urbanistično-tehnični nagibi. Študija Braca Mušiča pa kaže na večjo razvejanost znanja, kjer igrajo pomembno vlogo spoznanja s področja psihologije percepcije (vendar še na stopnji Gestalt teorije), iz katere je izpeljana teorija forme, ter socialne zgodovine (v smislu razvoja odnosov med mestom in okolico). Precejšen del kopske študije je posvečen formalni (oziroma geometrijski in modularni) analizi prostora ter osebnemu, čustvenemu odnosu do njega. Zanimivo je, da je Mušič pri nas prvokrat uporabil izraz »morfološka analiza« mestnega pro-

stora, za katero pravi, da mora obravnavati »končno obliko našega urbanekega prostora kot rezultat genetskega procesa...«⁵⁰, torej da mora ustvarjalec, ki v prostor posega, poznati njegov historično-socialni kontekst. Kot arhitekt je Mušič svoje besedilo opremil tudi z grafičnim gradivom, ki pa ga sestavljajo pretežno doživljajske skice posameznih značilnosti prostora in tudi nekaj objektivnejših prikazov njegovih strukturalnih lastnosti.

Prizadevanja, da bi na področju prenovitve starih mestnih jeder strnili vse sile, so prišla do izraza tudi na posvetovanju konservatorjev in urbanistov v Splitu leta 1962,⁵¹ na piranskem simpoziju o varstvu slovenske kulturne krajine leta 1965⁵² ter na simpoziju Stalne konference mest Jugoslavije v Splitu leta 1970.⁵³ Žal vse gradivo prvih dveh posvetovanj ni bilo objavljeno, tako da ne moremo dokončno soditi o metodoloških usmeritvah sodelujočih. Na zadnjem, splitskem simpoziju pa sta bila z metodološkega stališča zanimiva predvsem prispevka Tomislava Marasovića in Nede Gruić.⁵⁴

V zadnjem desetletju se s študijem urbane zgodovine ukvarja tudi arhitekt Peter Fister, in sicer predvsem v okviru akcij za revitalizacijo posameznih mest, kot so Kranj, Tržič, Kamnik, Izola itd.

Objavil je tudi nekaj člankov o urbani zgodovini Kranja in Tržiča,⁵⁵ s katerimi se uvršča med pisce — arhitekta, ki jih zanimajo predvsem kompozicijska načela pri oblikovanju naselij in ki s pomočjo zgodovinskega prikaza skušajo presojati sodobne posege v prostor. V svoji knjigi *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*⁵⁶ je poleg drugega predstavil tudi načrt za revitalizacijo Kranja. Zanimivo je, da nikjer ne omenja potrebe po morfoloških študijah urbanekega prostora, temveč se omejuje na tradicionalno pojmovane poglede na urbani razvoj v smislu rekonstrukcije razvojnih faz in umetnostnozgodovinske topografije.⁵⁷

Razen redkih izjem so se zgodovinarji usmerili v ožje, specialne teme znotraj mestne problematike,⁵⁸ čeprav so se ukvarjali tudi z raznimi vprašanji iz urbane zgodovine. Največ takšnih razprav je posvečenih Ljubljani, saj so o njej pisali Vilfan,⁵⁹ Kos,⁶⁰ Grafenauer⁶¹ in Valenčič.⁶²

Splošnejši pregled srednjeveškega razvoja naših mest najdemo v letu 1965 objavljeni Zgodovini slovenskega naroda Boga Grafenauerja,⁶³ kjer je avtor dopolnil svoje izsledke iz prve izdaje knjige.⁶⁴ Za obdobje novega veka pa zaenkrat avtor žal ni opravil podobnega dela, v katerem bi na celovit način prikazal tudi novejšo zgodovino slovenskih mest. Tako zgodovinarje še vedno čaka naloga, o kateri je že leta 1937 govoril Zwitter,⁶⁵ namreč da bi bilo treba sistematično obdelati najbolj zanemarjena poglavja zgodovine naših mest — to je 18. in 19. stoletje, ko je dokončno propadel srednjeveški tip meščanstva, namesto katerega so se uveljavili novi kapitalistični sloji — meščani v sodonem pomenu, intelektualci, birokracija in delavstvo.

Pri geografih so postale splošnejše raziskave v povojnem času precejšnja redkost. Med uspešnejše študije monografskega tipa sodi vsekakor prispevek Tatjane Kraut-Šifrer o Kamniku.⁶⁶ V njem avtorica razpravlja o geografskih in zgodovinskih vidikih naselitve, podaja osnovne podatke o preteklosti kraja, obravnava glavne elemente mestne zasnove, kot so ulice, trgi in obzidje, in izčrpno analizira njegov demografski in ekonomski razvoj. Vendar je v študiji bolj malo govora o grajeni strukturi kot celoti, kaj šele, da bi s tega stališča skušali podatki celovitejši pregled urbanekega razvoja.

Med splošnejšimi geografskimi deli naj omenim še članek Vladimirja Kokoleta in študijo Antona Melika. Prvi nosi naslov »Razvojne značilnosti pokrajine in naselij v Sloveniji«⁶⁷ in kljub svoji lapidarnosti podaja temeljni pregled nad zgodovino poselitve in urbanizacijo našega ozemlja. Tako na primer med drugim govori tudi o tem, kako pomemben je študij osnovnih sestavin mestne strukture, pri čemer misli na

naselitvena jedra, omrežje ulic, predmestja itd. Drugo delo je obsežna Melikova razprava *Rast naših mest v novi dobi*,⁶⁸ kjer pisec med drugim obravnava tudi vpražanje klasifikacije mestnih naselij⁶⁹ in prikazuje gradbeni razvoj naših pomembnejših mest. V razpravo je vključeno tudi poglavje o arhitekturni tipologiji, kot je značilna za posamezna meščanska naselja.

Tako smo v glavnih obrisih prikazali prispevek nekaterih arhitektov, zgodovinarjev in geografov k poznavanju zgodovine oblikovanja naših mest. Pri tem je treba reči, da se je pod vplivom potreb urbanističnega in prostorskega načrtovanja glavni tok geografskega raziskovanja usmeril v študij regionalnih razsežnosti urbanekega pojava ter njegovih funkcionalno-ekonomskih in demografskih vidikov.

Nekoliko obširneje smo skušali orisati pristope in dosežke drugih področij k problematiki naših urbanih naselij, da bi bolje razumeli mesto umetnostne zgodovine pri tovrstnih prizadevanjih. V povojnem času so se zgodovini naše arhitekture in urbanizma v glavnem posvetili trije predstavniki prve povojne generacije umetnostnih zgodovinarjev — Nace Šumi, Cene Avguštin in Jože Curk. Nekoliko pozneje se jim je pridružil še Stane Bernik. Omenjeni avtorji so doslej osvetlili nekaj pomembnih poglavij iz izbrane tematike, s tem da so si jo tudi prostorsko nekoliko porazdelili.⁷⁰ Nekaj posameznih besedil za potrebe spomeniškega varstva so prispevali še nekateri umetnostni zgodovinarji, kakor na primer Ivan Komelj,⁷¹ Ivan Sedej,⁷² Ivan Stopar⁷³ itd.

Kot posebno vrstno umetnostnozgodovinskih študij moramo šteti analize mestnih vedut in drugih likovnih upodobitev krajev in naselij, kakršne je pred vojno zastavil že Stele. V povojnem času so se s tem ukvarjali predvsem Emilijan Cevc,⁷⁴ Curk in Stopar.⁷⁵

Vrnilo se k prispevkom Curka, Avguština, Bernika in Šumija. Poudariti je treba, da ni naš namen ocenjevati njihove dosežke, temveč bomo skušali le ugotoviti, katera strokovna izhodišča so zanje značilna in kakšne metodološke prijeme uporabljajo. Kot primer Curkovega pristopa naj služijo štirje njegovi članki iz razdobja 1962—1975. Prva dva tvorita smiselno celoto, saj obravnavata kraje na spodnjem Štajerskem in še posebej Celje.⁷⁶ Po eni strani se pisec opira na študij zgodovinskih virov in starejše zgodovinske literature, po drugi pa se spušča tudi v osnove socialne zgodovine mest in urbane geografije. Pri posameznih naseljih se v glavnem drži kronološkega zaporedja, tako da gradivo razporeja po zaključeni zgodovinskih obdobjih, deloma pa tudi po periodizaciji slogovnih prvin arhitekture. Podobno velja tudi za njegovo razpravo o Mariboru,⁷⁷ sestavljajo jo elementi zgodovine kraja, gradbene zgodovine posameznih pomembnejših stavb ter prikaz urbanističnega razvoja kraja. Čeprav se pisec ne ukvarja posebej z analizo urbane strukture, pa iz besedila lahko izluščimo obravnavo njenih osnovnih prvin, to je poselitvenih jeder, parcelacije, tržnega prostora, obzidja, primarne in sekundarne prometne mreže itd. Curkova novejša razprava o srednjeveškem Ptujju in Mariboru⁷⁸ je bolj osredotočena na analizo urbanekega razvoja obravnavanih mest. Poleg tega pa namesto zgodovinske in slogovne periodizacije skuša raziskati zaporedje gradbenih faz v širjenju naselbine, pri čemer svoje izsledke posreduje tudi s pomočjo grafičnih prikazov.

Avguštinov opus o gorenjskih mestih in trgih pokriva razdobje dobrih dvajsetih let⁷⁹ in obravnava razne vidike urbanistične in gradbene zgodovine na tem področju. Omenim naj le nekatere temeljne značilnosti njegovega dela. Po osnovnem pristopu se vključuje v usmeritev, kot so jo začrtale raziskave njegovih predhodnikov, in to tako glede analize urbanističnih elementov, kjer se prepletajo spoznanja geografske, zgodovinske in umetnostnozgodovinske vede kakor tudi glede njihove tipološke razvrstitve. Poudariti pa je treba, da Avguštinova

tipologija naselij ni formalistična, temveč je genetično utemeljena. Tako na primer avtor razvršča naselje glede na njihovo topografsko lego, glede na obliko tlorisa celotnega naselja in glede na obliko tržnega prostora, ki je značilna za posamezne razvojne stopnje naših mest.⁸⁰ Njegova študija o Tržiču⁸¹ vsebuje jasno metodološko shemo, po kateri se je ravnal avtor, ko je analiziral urbanistični razvoj kraja, in ki jo lahko strnemo v naslednje točke: nastanek naselbine in kronologija dogodkov; tlorisni razvoj in značaj posameznih predelov; plastika mestnega telesa z arhitekturnimi dominantami; tipološka oznaka naselbine; arhitekturna podoba kraja z elementi topografije in arhitekturne tipologije.

Avguštinove raziskave meščanske arhitekture⁸² pomenijo pomemben prispevek k umetnostnozgodovinski stroki in k poznavanju naših mest, saj je avtor z njimi postavil trdne strokovne temelje za arhitekturno tipologijo značilnega tkiva naših mestnih jeder. Z njegovim preučevanjem meščanskih domov in značilne parcelacije je bil storjen korak v razvoju naše stroke v smeri vede, ki obravnava vse ravni mestne zgradbe od manjših arhitekturnih členov in posamičnih objektov, preko prepleta le-teh na ravni urbanekega tkiva do mesta kot celote. Celovit pregled nad vsemi Avguštinovimi prizadevanji pomeni njegova doktorska disertacija na temo *Zgodovinsko-urbanistični in arhitekturni razvoj Kranja*.⁸³ V tem delu je avtor združil in vsebinsko dopolnil svoja dotedanja spoznanja o urbanem razvoju Kranja in njegovi arhitekturi, kot jih je objavjal od leta 1960 dalje. V metodološkem pogledu pa omenjena razprava ne prinaša bistvenih novosti, saj sledi utečenemu delovnemu postopku (zgodovinska dejstva, analiza tlorisnih značilnosti, prostorskih elementov, plastike mestne zgradbe kot celote ter prikaz značilnih potez meščanske arhitekture).

Na koncu naj še dodamo, da se Avguštinove študije odlikujejo tudi po poznavanju ustrezne problematike iz širšega evropskega prostora, tako da so ob domačem gradivu navedeni tudi vzporedni tuji primeri. Za ponazoritev tovrstnih avtorjevih prizadevanj naj navedem njegov esej »Stari Kranj v okviru evropskih urbanističnih prizadevanj«⁸⁴

Najzgodnejši prispevek Staneta Bernika k analizi urbanih sestavov sega v leto 1963/64, ko je bil še študent umetnostnozgodovinskega oddelka naše filozofske fakultete. Takrat sta skupaj z Matijem Murkom pripravila študijo o Trubarjevi cesti v Ljubljani.⁸⁵ Poleg zgodovinskega prikaza vsebuje elaborat topografijo stavb ter valorizacijo uličnih ambientov. Umetnostnozgodovinski in spomeniški pomen območja sta avtorja še dodatno podprla s tem, da sta poleg običajnih formalnih vrednot (kot je oblikovne nje fasad in strešin, kompozicija uličnega prostora itd.) nakazala še nove, urbanemu predmetu prilagodne postopke. Pri tem mislim na zametek strukturalne analize, katere bistvo je dialektični odnos med parcelacijo zemljišča in urbaniimi oblikami,⁸⁶ in na sicer le rahlo označen odmev Lyncheve percepcijske analize (pogledi na ljubljanski grad kot sestavni del prostorskih vrednot).

Drugo Bernikovo besedilo je posvečeno Koprju, Izoli in Piranu⁸⁷ in je sploh prva samostojna umetnostnozgodovinska publikacija, ki obravnava razvoj **kakega našega mesta** skozi vsa zgodovinska obdobja. V tej knjigi pisec razčlenjuje oblikovne prvine mestnih organizmov, kakor so tloris, vedute, mikroubanistični ambianti (trgi in ulice) ter arhitekturni spomeniki. Bernikov pristop temelji na formalno-estetskih izhodiščih, tako da mu mestna slika in njeni elementi pomenijo podobne vrednote, kakor jo imajo likovna dela v ožjem pomenu besede. Zato jo razčlenjuje na podoben način: pojasnjuje namreč njene likovne prvine in njihovo kompozicijo. Precej se ukvarja tudi s posamičnimi arhitekturnimi spomeniki, ki s svojimi pročelji, plastiko stavbnih teles, dominantnimi

legami ter višinami tvorijo zunanje prostore mesta.

Bernikovo Kočevje⁸⁸ je zgleden primer študije, kjer zgodovinski uvod ter urbanistično-arhitekturni oris pomeni osnovo za spomeniškovarstveno valorizacijo, oziroma za predlog varstvenega režima za urbana področja in za posamezne spomenike. Podobno praktično izhodišče je pobudilo tudi študijo o Kopru, ki jo je prispeval isti avtor.⁸⁹

V njej varstvena načela z analizo utemeljujejo mestne zasnove. Ta analiza sicer še ne pokriva celotnega sklopa urbanih oblik, vendar že nakazuje smer, v kateri bi bilo potrebno zastavljeno metodo razviti. Urbana celota je predstavljena kot mreža strukturalnih elementov, med katerimi izstopajo ulice in trgi. Stavbe kot najštevilnejši del urbanega tkiva so obdelane le približno: zajeti so samo arhitektonski spomeniki (kot prostorske vrednote) ter v zadnjem času porušeni objekti in novogradnje (kot negativna kategorija v urbani kompoziciji). V elaborat je zastavljena tudi analiza funkcij starega jedra v primerjavi s funkcionalno zgradbo novih mestnih predelov. Pohvalno je tudi, da je avtor svoje izsledke predstavil v grafični obliki — s pomočjo shem, ki naj bi ponazarjale posamezne strukturalne značilnosti prostora. Zadnje delo Staneta Bernika, ki sodi v naš pregled, je njegova študija Zagorja.⁹⁰ Zaradi posebnosti v urbanem razvoju Zagorja, ki se je šele v zadnjih sto letih razvil iz izrazitega ruralnega naselja v industrijsko središče, je bilo potrebno uporabiti drugačno metodo. Tako je Bernik v študiji razčlenil strukturo naselja glede na njegovo mesto v tipologiji agrarnih naselij, upošteval je njegovo naselbinsko in zemljiško parcelacijo, topografsko in prometno lego, vlogo v cerkveni organizaciji, tipologijo kmečkih domov itd. Na podlagi takšnih ugotovitev je skušal pojasniti, kako so se pod vplivom industrializacije in urbanizacije stare oblikovne značilnosti naselja dopolnjevale in se spreminjale. Nace Šumi je zadnji umetnostni zgodovinar, katerega prispevek bomo skušali osvetliti na tem mestu, in to zato, ker menimo, da je njegov delež pri oblikovanju naših sodobnih pogledov na urbano zgodovinsko mesto najpomembnejši. Šumi je na to področje vplival tako prek svojega praktičnega dela konservatorja oziroma angažiranega strokovnega delavca kakor tudi s svojo pedagoško-znanstveno ter publicistično dejavnostjo. Tako njegove razprave, eseji in študije vsebujejo tudi eksplicitne teoretične in metodološke napotke in poglede nad že doseženimi strokovnimi izsledki. Vse to pri drugih piscih s tega področja pogrešamo, oziroma je pri njih le implicitno nakazano. Prav zato lahko Šumijev prispevek štejejo za epistemološki temelj posebne veje umetnostne zgodovine, urbanistične in arhitekturne historiografije, katere predmet je mesto v različnih oblikah svoje izgrajene pojavnosti.

Kot konservator je Šumi opozarjal na vrsto problemov spomeniške Ljubljane, pri čemer se je zavzemal za to, da tudi urbanistične ambiente štejejo med spomenike, ki jih je potrebno varovati.⁹¹ Poleg tega si je ves čas prizadeval, da bi umetnostna zgodovina in sorodne stroke enakovredno vključile vsa zgodovinska oziroma slogovna obdobja v krog svojih obravnav. V tem smislu je še posebej pomembno njegovo ovrednotenje urbanizma iz časa okrog leta 1900, kot ga je podal v poglavju svoje knjige o ljubljanskem secesijskem stavbarstvu. V njem je prikazal »značaj urbanističnih projektov za pozidavo novih površin v našem mestu oziroma za regulacijo deloma že pozidanih površin.«⁹² V članku »Ustroj ljubljanske mestne podobe«⁹³ je Šumi dopolnil merila za ocenjevanje prispevka posameznih obdobji v izgradnji naših mest. Tako je na primer ovrzel staro tezo, češ da slovensko umetnostno gradivo skorajda ne pozna renesanse, ki je torej nismo imeli tudi na področju oblikovanja urbanih naselij, ter da je produkcija

19. stoletja zaradi formalno-slogovne neenotnosti in eklektičnosti manj vredna od prispevka drugih obdobji. Poleg tega je s svojim člankom o kranjski meščanski hiši⁹⁴ ter s svojimi raziskavami o ljubljanski baročni arhitekturi ter arhitekturi 16. stoletja⁹⁵ usmeril zanimanje umetnostnozgodovinske stroke na vprašanje tipične meščanske arhitekture in pripomogel k temu, da smo začeli spoznavati njene zgodovinske in oblikovne vrednote.

Poleg tega je prav z deli, kot je Baročna arhitektura Ljubljane, zastavil metodo preučevanja arhitekture, ki so jo on sam in njegovi učenci, na primer Stane Bernik, razširili še na področje urbanizma. Osnovne značilnosti Šumijevega pristopa so naslednje: bistvene strukturalne lastnosti vidi v tlorisni razporeditvi, občutenje prostora uporablja le kot dodatno informacijo, ker njegova analiza arhitekturnega dela temelji na kvantitativnih označbah prostora in ne na subjektivnem doživljanju arhitekture. Kvalitativne označbe oziroma formalne lastnosti je Šumi oblikoval ob svoji konzervatorski praksi in raziskovalnem delu, delno pa ga je črpal z umetnostnozgodovinskega nauka svojega učitelja Franceta Steleta in tujih arhitekturno-zgodovinskih teoretikov, kot je Paul Frankl.

Njegovo predavanje o zgodovinski pričevalnosti oblikovanja naselij od začetka 16. do srede 19. stoletja⁹⁶ predstavlja širša izhodišča za preučevanje našega urbanega razvoja. Hkrati je Šumi v njem podal svoj strokovni credo, ko je zapisal, da je oblikovanje naselij »izreden zgodovinski vir, ki nam s pomočjo likovne govorice pripoveduje o zgodovinskih pogojih nastanka, o družbenih nosilcih oblikovanja, o predstavnem svetu investitorjev, snovalcev in prebivalcev.«⁹⁷ Obvladujejo ga enaka načela kakor vse druge vrste umetnostnega in kulturnega ustvarjanja, zato s svoje strani izpričujejo univerzalnost posameznikovih in družbenih prizadevanj.

Končno smo prišli do Šumijevega najpomembnejšega dela na področju, kjer se srečujejo strokovni pogledi na zgodovino naših mest in praktične pobude za vključevanje dediščine v tokove sodobnega življenja. V mislih imam njegovo knjižico Prenova Ljubljane,⁹⁸ kjer je avtor za potrebe spomeniškega varstva oblikoval vrsto predlogov za metodologijo načrtovanja prenove starih mestnih jeder. Hkrati je opozoril na potrebna teoretična izhodišča ter na izkušnje, ki nam jih daje zgodovina naših pogledov na razvoj urbanih struktur. V tem okviru je predlagal tudi metodologijo osnovnih raziskav za potrebe prenove ter okvirno vsebino analiz zazidalnih sistemov. Glede predlagane metodologije lahko trdimo, da je med vsemi dosedanjimi slovenskimi pristopi najbolj razčlenjena in hkrati prilagojena posebnostim predmeta, saj upošteva vse ravni urbanega sistema ter njegove časovne prereze.⁹⁹

SKLEPI

Če hočemo bolje razumeti problematiko naših pogledov na zgodovino grajenih mestnih zasnov, je treba podati vsaj bežen pregled tuje literature, na katero so se sklicevali naši avtorji. Pri tem je zanimivo, da so le redki med njimi svoje študije opremili tudi s seznamami tujih strokovnih del, čeprav so večinoma navajali uporabljene zgodovinske vire in domače gradivo. Zato lahko pričujoča predstavitev nudi le omejeno sliko tujih strokovnih pobud na našo usmeritev. Glede na tradicionalno slovensko kulturno naravnost ni nič presenetljivega, če večina predvojnih, pa tudi povojnih avtorjev navaja literaturo iz nemškega govornega področja. Največ piscev — tako Stele, Baš, Melik, Gregorič in Avguštin — citira imena starejših nemških in avstrijskih geografov, kot so Gantner,¹⁰⁰ Giesler,¹⁰¹ Gradmann,¹⁰² Recknagel,¹⁰³ Sidoritsch,¹⁰⁴ Schünemann¹⁰⁵ in Wengert.¹⁰⁶ V povojnem času je Avguštin tisti, ki navaja največ tuje literature: poleg starejših¹⁰⁷

tudi novejša zgodovinska in geografska dela, na primer Herrmanna,¹⁰⁸ Junghanna¹⁰⁹ in Radiga.¹¹⁰

Če izvzamemo Zwittra,¹¹¹ se med predvojnimi pisci edino Melik sklicuje tudi na nemško literaturo. Tako v poglavju o mestih v svoji Sloveniji navaja francoska geografska dela, predvsem Bruhesa in Deffontaine¹¹² ter Lavédana.¹¹³ Med obravnavanimi novejšimi avtorji pa je Braco Mušič edini pretežno usmerjen v anglo-ameriške strokovne vire. V svojem eseju o Kopru tako izrecno omenja Giediona, Seklerja in Zuckerja (ki pa vsi po vrsti izhajajo iz nemško govorečih dežel). Na podlagi vsega tega lahko ugotovimo, da je potrebno naše poznavanje tujih dosežkov razširiti tako, da bi po eni strani svoja prizadevanja povezali s podobnimi težnjami v jugoslovanskem prostoru (o čemer vemo malo ali nič), po drugi pa se oprli na najnovejša spoznanja v svetu, ne glede na to, iz katerega jezikovnega področja prihajajo.¹¹⁴

S pričujočim daljšim pregledom domače strokovne bere na obravnavanem področju smo hoteli pokazati, kako imajo naša sedanja prizadevanja, da bi oblikovali metodo morfološke analize, trdne temelje v domačih dosežkih zgodovine, geografije in še zlasti umetnostne zgodovine. Te dosežke bi v grobem lahko razdelili v dve razvojni stopnji: prvo tvorijo v glavnem (starejši) geografski in zgodovinski teksti, v katerih so takšna ali drugačna razmišljanja o urbanih strukturah vključena kot manjši ter tudi manj pomemben del. V drugo skupino štejemo (novejše) raziskave, ki so jih večinoma prispevali umetnostni zgodovinarji in kjer analize grajenih urbanih struktur predstavljajo poglavitnejši del, izsledki drugih ved pa so le pomožno sredstvo za ugotavljanje geopolitičnih, zgodovinskih in drugih okoliščin, povezanih s pojavom mest. Vendar si je treba prizadevati, da bi doseženo raven obogatili z ustreznimi spoznanji tuje urbane historiografije, pri čemer naj bi upoštevali tri temeljne postavke:

— vlogo morfološke analize v okviru praktičnih potreb urbanistične in spomeniškovarstvene dejavnosti;

— opredelitev predmeta preučevanja ter — opredelitev vsebine in metodologije tovrstnih raziskav.

Glede prve točke naj nakažemo nekaj najpomembnejših vidikov te problematike. Urbanizem poudarja predvsem funkcionalno-ekonomske plati načrtovanja mestne rasti, medtem ko zaenkrat zanemarja varstvo ter razvijanje obstoječih vrednot mestnega okolja. Značilen odraz takšnega pojmovanja vidimo v tem, da so v večini urbanističnih načrtov historična mestna jedra prikazana le kot »bele lise«. Takšni urbanistični dokumenti historična območja samo prostorsko omejujejo in postavljajo splošno zahtevo po posebnem varstvenem režimu znotraj teh meja. Glede spomeniške službe pa je zgornjo že dejstvo, da spomeniškovarstvena zakonodaja nikjer ne govori o historičnih mestnih predelih kot o dobrini, ki jo je potrebno varovati. Tako je spomeniško varstvo operativno usmerjeno predvsem v obravnavanje posameznih arhitekturnih objektov, le na načelni ravni včasih omenjajo tudi potrebo po varovanju »historičnih ambientov« ali »urbanskih spomenikov«, ne da bi natančneje opredelili, kaj to je in kako naj bi to varovali. Oba pristopa, urbanistični in spomeniškovarstveni, pa izpuščata vse vmesno področje med »makro formo« mesta, ki zanima urbaniste, ter posamičnimi spomeniki, ki so predmet spomeniške službe. Na tem mestu se bomo zadovoljili le s poimenovanjem te vmesne ravni — recimo, da je to »urbana struktura«, katere osnovni sestavni deli so grajeni objekti vseh vrst in vmesni prazni prostori.

S tem smo že nakazali temeljni značaj druge točke, to je opredelitev predmeta, ki naj ga morfološka analiza preučuje. Umetnostni zgodovinarji so se doslej ukvarjali predvsem z

analiziranjem likovnih sestavin mestne celote ter z razlaganjem njihove geneze. V primerjavi z zgodovinarji in geografi je v smislu morfološke opredelitve prednost umetnostne zgodovine v tem, da jo že od vsega začetka prvenstveno zanimajo gradbene oblike. Vendar so dosežki umetnostnozgodovinske stroke po našem mnenju omejeni predvsem iz naslednjih razlogov:

umetnostna zgodovina je do našega predmeta, to je do grajenih urbanih struktur usmerjena preveč selektivno. S takšnim pristopom, katerega zadnji smisel je estetsko vrednotenje, vse prevečkrat izpušča gradivo, ki ga ne more opredeliti kot umetnost. Prav tako nastajajo težave pri vključevanju stilno nedoločljivih ali težko določljivih elementov. Po drugi strani pa dostikrat vztrajajo pri razvojni razlagi pojavov in tako pušča ob strani tisto, kar ne sodi v njeno pojmovanje razvoja (stilov, umetniških izrazov, umetniške govorice, pričevalnosti itd.) Včasih se pokažejo nasprotja tudi pri poskusih, da bi poenotili stilno in zgodovinsko periodizacijo. Vsekakor bi se marsikateri tovrstni težavi izognili, če bi se bolj poglobljeno ukvarjali s tem, kako se določeni pojavi vključujejo v širše zakonitosti na ravni razvoja proizvodnih in družbenih odnosov ter družbene nadstavbe.

Podobno pomanjkanje širših izhodišč bi na splošno lahko očitali poskusom arhitektov, da bi analizirali mestno zgradbo. Ker so arhitekti vezani predvsem na urbanistično in oblikovsko raven, v glavnem poudarjajo funkcionalno-formalne sestavine mestnega okolja, kjer je historično razmišljanje le pomožno sredstvo oziroma podlaga za načrtovanje. Če hočemo upoštevati dobre strani tako umetnostnozgodovinskega (spomeniškovarstvenega) kakor tudi arhitekturnega (urbanističnega) pristopa, bi morali oblikovati takšne metode dela, ki bi združevale diahronični model, torej poznavanje zgodovine starih mest, kot ga pri nas gojijo umetnostni zgodovinarji, in sinhronični model, to je analizo konkretnega pozidanega okolja, kot ga vidimo danes in ki zanima predvsem arhitekto-urbaniste.¹¹⁵ Tak kombiniran pristop bi bil še posebej primeren za naloge v zvezi z načrtovanjem prenov starih mestnih jeder in historičnih predelov nasploh, saj bi bil hkrati zgodovinsko poglobljen in aplikativno usmerjen.

Metodologija tovrstnih raziskav je glavni predmet raziskovalne naloge »Metoda morfološke analize z aplikacijo na izbran primer«, ki jo je Urbanistični inštitut SRS prijavil pri Raziskovalni skupnosti Slovenije za leto 1978/79. Zato naj naše uvodno razmišljanje zaključimo tako, da v grobem opredelimo vsebino raziskav o grajenih urbanih strukturah. Takšne raziskave bi po našem mnenju morale analizirati poselitvena jedra (torej generatorje rasti) obravnavanega naselja in opredeliti vrsto rasti, nadalje bi morale razčleniti najpomembnejše ravni mestne strukture in njene osnovne sestavine (vključno z njihovo tipologijo) ter ne nazadnje upoštevati periodizacijo gradiva v smislu genetičnega prikaza razvojnih stopenj v rasti obravnavanega naselja.

OPOMBE

- ¹ Cf. F. Choay, »Notes préliminaires à un e sémiologie du discours sur la ville« Notes méthodologiques en architecture et en urbanisme, Pariz, 1974/št. 3-4, s. 153-182.
- ² Ista: Urbanisme — utopies et réalités, Pariz, 1965.
- ³ Tako na primer v B. Hoffmeisterovi Stadtgeographie, 1969.
- ⁴ Zagreb, 1977, s. 72.
- ⁵ UI SRS, Ljubljana, 1971, tiskopis.
- ⁶ E. F. Sekler, »The Josefplatz in Vienna — a Study of Urban Morphology«, Historic Urban Spaces, Cambridge Mass., 1964, s. II. IV 1.
- ⁷ UI SRS, Ljubljana, 1978, s. 33.
- ⁸ V tej vrsti so najbolj pomembni prispevki Giancarla di Carla, Leonarda von Matta, Carla Aymonina, Christiana Devillersa, Henrija Raymonda, Jeana Castexa in Philippa Paneraia. Zanimivo je, da so vsi omenjeni raziskovalci zgodovine in morfologije mest po osnovni izobrazbi arhitekti, nekateri med njimi pa se tudi aktivno ukvarjajo z arhitekturnim oziroma urbanističnim oblikovanjem.
- ⁹ C. Aymonino, M. Brusatin, G. Fabbri, M. Lena, P. Lovero, S. Lucianetti, A. Rossi: La città di Padova,

- Rim, 1970.
- ¹⁰ Cf. Ch. Devillers, »Typologie de l'habitat et morphologie urbaine«, Architecture d'aujourd'hui, 1974/št. 174, s. 21.
- ¹¹ Cf. François Chaslin, »Research: Making up for Lost Time«, Architectural Desing, 1978/št. 8-9, s. 56-58.
- ¹² Cf. Berry B. J. & Kasarda J. D.: Contemporary Urban Ecology, New York, 1977, s. 426.
- ¹³ Kot primer tovrstne usmeritve lahko navedemo doktorsko disertacijo Igorja Vrišerja: Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje in Hrastnik, Ljubljana, 1963.
- ¹⁴ V našem primeru je takšna skrajna časovna meja letnica 1869.
- ¹⁵ Časopis za kritiko znanosti, 1977/št. 19-20, s. 186 do 199.
- ¹⁶ F. Žgenc, »Haloze — socialna študija«, Sodobnost, 1935.
- ¹⁷ V. Möderndorfer: Slovenska vas na Dolenjskem, Ljubljana, 1938.
- ¹⁸ D. Vogelnik, »Stanovanjske razmere v delavskih kolonijah na območju mesta Ljubljane«, Kronika slovenskih mest, 1938.
- ¹⁹ Cf. J. Castex-Ph. Panera: Formes urbaines; de l'ilot à la barre, Pariz, 1977, s. 9.
- ²⁰ W. Alonso, »The Form of Cities in Developing Countries«, The Regional Science Association Papers, 1964, št. 13, s. 165.
- ²¹ Maribor, 1912.
- ²² Ljutomer, zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926. Pripomniti velja, da so številni starejši kronisti že v prejšnjem stoletju pisali o krajevni zgodovini — tako na primer Simon Rutar o Tolminskem, Ivan Vrhovec o Ljubljani, Ivan Lapajne o Krškem, Hans Pirchegger o štajerskih mestih in trgih itd.
- ²³ 3. zvezki, Celje, 1927-1930.
- ²⁴ Ljubljana, 1929.
- ²⁵ F. Baš, »Maribor — historično-geografski razvoj«, Geografski vestnik, 1926/št. 2-3, s. 59-72, št. 4, s. 139-153 in 1927/št. 1-4, s. 1-19.
- ²⁶ F. Baš, »Historično-geografski razvoj Ptuja« ČZN, 1933, s. 84-112.
- ²⁷ J. Rus, »O tipu našega mesta na pomolu«, Ljubljanski zvon, 1930, s. 685-691 in 739-747.
- ²⁸ A. Melik, »Razvoj Ljubljane«, Geografski vestnik, 1929/30, s. 93-137.
- ²⁹ A. Melik: Slovenija, I/2, Ljubljana, 1936, s. 598-621. Cf tudi njegov članek »O mestih in trgih na Slovenskem«, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1939, s. 333-444.
- ³⁰ F. Zwitter: »Problemi zgodovine slovenskih mest«, Jugoslovnski istorijski časopis, 1937, s. 236-247.
- ³¹ H. Pirenne: Les villes du moyen age, Bruselj, 1927.
- ³² F. Stele, »Valvasorjeva Ljubljana«, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1928, s. 70-98.
- ³³ F. Stele, »Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj«, Zgodovina mesta Kranja, Kranj, 1939, s. 373-383.
- ³⁴ J. Gregorič, »Slovska mesta in trg«, I., Kronika slovenskih mest, 1940/4, s. 193-205.
- ³⁵ Na tem mestu je treba povedati, da so Baš, Melik in Rus črpali pobude za svoje tipološke oznake iz sočasne nemške in avstrijske geografske literature, torej od avtorjev, kot so Giesler, Gradmann, Sidaritsch in Wengert.
- ³⁶ F. Stele: Umetnost v Primorju, Ljubljana, 1940.
- ³⁷ F. Tomazič, »Talni načrt mesta Ljubljane«, Kronika slovenskih mest, 1937/IV, št. 2, s. 88-101.
- ³⁸ M. Mušič, »Studija o razvoju Novega mesta«, Dolenjska, Ljubljana, 1938, s. 80-92.
- ³⁹ Op. cit., s. 80.
- ⁴⁰ Celje, 1947.
- ⁴¹ Arhitektura, 1948, št. 13-17, s. 81-98.
- ⁴² D. Grabrijan: »Arhitektura v merilu človeka«, Arhitekt, 1952, št. 4, s. 1-6, ter »Organski urbanizem«, ibid., 1952, št. 7, s. 3-5. Celotno besedilo je bilo objavljeno v knjigi Makedonska kuća ili prelaz stare orientalne u savremenu evropsku kuću, Ljubljana, 1955.
- ⁴³ Arhitekt, 1952, št. 7, s. 10-15.
- ⁴⁴ M. Mušič, »Urbanistično izročilo Maribora v pogledu razvojnih perspektiv«, Arhitekt, 1954, št. 15, s. 9-11.
- ⁴⁵ Ista, »Preureditvena dela v Novem mestu v pogledu regeneracije historičnih mestnih jeder«, Varstvo spomenikov, V. 1953-54, Ljubljana, 1955, s. 63-66.
- ⁴⁶ Kot primer takšne Ravnikarjeve študije naj omenim njegov članek »Razvoj moderne Ljubljane«, Arhitekt, 1960/1, s. 1-5.
- ⁴⁷ Cf URBS: »Med natečajema za urbanistično ureditev središča Ljubljane«, Arhitekt 1960/4, s. 49-50 ter Vido Vauken: »Natečaj za severni del Ljubljane«, Sinteza 1, 1964, s. 16-25, kjer pisec govori o Ravnikarjevem projektu, ki ima »oblikovne prednosti v daljših vedutah, bolj urejenem gabaritu in dobrem prilagajanju obstoječim urbanističnim vrednotam.«
- ⁴⁸ B. Mušič, »Analiza trga v Kopru — oblikovanje mestnega prostora«, Naši razgledi, 1963, št. 8, s. 156-158 in 1963, št. 9.
- ⁴⁹ M. Mušič, »Razvoj Slomškovega trga v Mariboru«, Kronika slovenskih mest, 1939/II, s. 84-91.
- ⁵⁰ Op. cit., s. 157.
- ⁵¹ Cf. poročilo B. Mušiča v reviji Urbanizem 1963/št. 1, s. 38-39.
- ⁵² Varstvo spomenikov, 1966.
- ⁵³ Cf. Problemi i tehnike zaštite historijskih gradskih centara, Split, 1970.
- ⁵⁴ T. Marasović, »Metodološki postupak revitalizacije historijskih urbanih centara«, N. Gruič, »Svrha, metoda i rezultati proučavanja starih naselja«, itd., s. 113-139 ter 174-179.
- ⁵⁵ Npr. »Razvrednotenje urbanistično-arhitektonskih kvartit Kranja«, Snovanja, 1969/št. 2, s. 13-15; ter »Tržič — oblikovanje mesta v stoletjih«, ibid., 1969/št. 4, s. 33-34.
- ⁵⁶ Ljubljana, 1979.
- ⁵⁷ Op. cit., s. 106.
- ⁵⁸ Za ponazoritev naj navedem naslednja dela: Fran

- Zwitter, »K zgodovinski mest in meščanstva na etarokarantanskih tleh«, Zgodovinski časopis, 1952/53, VI-VII, Ferdó Gestrin, »Trgovina slovenskega zaledja s pri-morskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja«, Kronika, 1963/št. 2, s. 73-85; Milko Kos, »Srednjeveška naselje v območju Ljubljane«, Kronika, 1964/št. 2, s. 94 mesto 1365-1965, Maribor 1969.
- ⁵⁹ S. Villan, »Nekaj vprašanj iz zgodovine Stare Ljubljane«, Kronika, 1956/IV.
- ⁶⁰ M. Kos: Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955.
- ⁶¹ B. Grafenauer, »Ljubljana v srednjem veku«, Kronika, 1963/št. 3, s. 129-138.
- ⁶² V. Valenčič je v drugi polovici 60. let objavil vrsto člankov o gradbeni dejavnosti 19. stoletja v Ljubljani, kjer razlaga podatke iz Ljubljanskega mestnega arhiva, Cf. Kronika 1967/št. 1, 2, 3; 1968/št. 2 in 1970/3.
- ⁶³ DZS, Ljubljana, II. zvezek, s. 290-323.
- ⁶⁴ Kmečka knjiga, Ljubljana, 1954-1962.
- ⁶⁵ »Problemi zgodovine slovenskih mest«, JiČ, 1937, s. 245.
- ⁶⁶ T. Kraut-Sifrer, »Geografski momenti v razvoju Kamnika od začetka 19. stoletja«, Kamniški zbornik, 1957, s. 5-23.
- ⁶⁷ Geografski obzornik, 1962/št. 1-2, str. 1-3.
- ⁶⁸ SAZU, Ljubljana, 1964.
- ⁶⁹ Pri tem postavlja tri tipološka merila: tip trga, topografsko lego in prevladujočo dejavnost, kar je značilno predvsem za novejšo dobo.
- ⁷⁰ Tako je Curk specialist za štajerska mesta, Avguštin za gorenska, Sumi največ piše o Ljubljani, Bernik pa je obdelal primorska mesta.
- ⁷¹ Cf. njegov članek »Umetnostna preteklost Novega mesta«, v zborniku Novo mesto 1365-1965, Maribor 1969.
- ⁷² Sedel se je veliko ukvarjal s Tolminskim, in to predvsem z etnološkega stališča. Delno pa se je dotaknil tudi osnovnih urbanističnih značilnosti obravnavanih krajev — Bovca, Kobarida in Tolmina. Cf. elaborat Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin — Topografsko gradivo, Ljubljana, 1975.
- ⁷³ Takšen je npr. njegov »Spomeniškovarstveni red za staro mestno jedro v Celju«, Celjski zbornik, 1969-70, s. 273-302.
- ⁷⁴ E. Cevc, »Vedute slovenskih krajev iz začetka 18. stoletja«, Kronika VII, 1959, s. 77-89.
- ⁷⁵ J. Curk, »Vedute štajerskih trgov in mest«, ČZN, 1969, s. 313-330; isti, »Razvoj ptujске mestne vedute«, Kronika, 1961, s. 145-156; isti, »Razvoj ptujске mestne vedute« Ptujski zbornik II, 1962 a. 231-252; ter I. Stopar, »Stare celjske vedute«, ČZN, 1973, s. 263-299. Cf tudi katalog razstave Slovenski kraji in naselja v preteklosti, Narodna galerija, Ljubljana 1978 z uvodno študijo Ivana Komelja.
- ⁷⁶ J. Curk, »O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavju, Obsoletju in Posavju«, Celjski zbornik, 1962, s. 225-254, ter »Celje: urbanistično-gradbeni zgodovinski oris«, Celjski zbornik, 1963, s. 5-44.
- ⁷⁷ Ista, »Maribor: urbanistično-gradbeni zgodovinski oris«, ČZN, 1966, s. 63-96. V približno istem času je nastal tudi njegov krajski zapis o mariborskem Pristanu v luči urbanizma (Dialogi 1965, št. 1 in 4), kjer podaja osnovno za asanacijo tega dela Maribora.
- ⁷⁸ Ista, »O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora«, ČZN, 1975/št. 2, s. 181-212.
- ⁷⁹ Tako na primer je bil njegov članek »Zgodovinsko-urbanistične osnove Radovljice« objavljen že leta 1957 (cf. Gorenjska, 1957/št. 1-2 in 1958/št. 4-5) in je, kolikor vem, prva razprava, ki se deklarativno ukvarja z urbanistično zgodovino kakega našega kraja.
- ⁸⁰ Cf. C. Avguštin, »Stari Kranj v okviru sodobnih urbanističnih prizadevanj«, Sinteza, 1967/št. 4, s. 54.
- ⁸¹ Ista, »Oris zgodovinsko-urbanističnega razvoja Tržiča«, Snovanja, 1967/št. 4, s. 30-31.
- ⁸² Ista »K problematiki meščanske stanovanjske arhitekture 16. in 17. stoletja na Gorenjskem«, Zbornik za umetnostno zgodovino, 1965, s. 93-105, ter »Oris razvoja meščanske arhitekture Kranja od srednjega veka do začetka 20. stoletja«, Kranjski zbornik, 1970, s. 227-244.
- ⁸³ 1971, tiskopis.
- ⁸⁴ Snovanja, 1971, št. 3, s. 25-30.
- ⁸⁵ S. Bernik in M. Murko: »Trubarjeva cesta — 'predmestje' v osrčju Ljubljanskega mestnega organizma«, Problemi, št. 22, 1964 s. 941-53.
- ⁸⁶ Pri tem sta se avtorja sklicevala na Sumijeve teze o parcelaciji.
- ⁸⁷ S. Bernik: Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper-Izola-Piran, Ljubljana, napisano 1964 kot diplomatsko delo, objavljeno 1968.
- ⁸⁸ Ista: Kočevje: urbanistično-arhitekturni oris, Ljubljana, 1969.
- ⁸⁹ Ista: »Načela zaštite istorijskog jezgra Kopra«, Arhitektura — urbanizam, Beograd, 64-65, 1970, s. 106 do 112. Gre za del obširnejše študije, ki jo je avtor opravil po naročilu Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo Piran.
- ⁹⁰ Ista: Zagorje: urbanistično-arhitekturni oris, spomeniškovarstvena kategorizacija in varstveni ukrepi, Ljubljana, 1973, tiskopis.
- ⁹¹ Tak je na primer njegov članek »Spomeniško vprašanje v Ljubljani«. Varstvo spomenikov, V. 1953-54, Ljubljana, 1955, s. 38-61, kjer je avtor na primeru Ljubljane praktično opredelil pojem urbanističnih enot, ter članek »Ljubljana, spomenik zgodovinskega urbanizma in arhitekture«, Kronika, 1959, s. 36-50.
- ⁹² N. Sumi: Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani, Ljubljana, 1954, s. 6.
- ⁹³ VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulturo, Ljubljana, 1971, objavljeno tudi v Pogledih na slovensko umetnost, Ljubljana, 1975.
- ⁹⁴ Ista: »Nastanek in razvoj meščanske hiše v Kranju«, 900 let Kranja, Kranj 1960, s. 175-182.
- ⁹⁵ Ista: Ljubljanska baročna arhitektura, Ljubljana, 1961; ter Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem, Ljubljana,

1966.
⁹⁴ Isti: »Iz zgodovine urbanizma na Slovenskem«, XIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1978.
⁹⁵ Ibid., s. 137—138.
⁹⁶ Ljubljana, 1978.
⁹⁷ Tako npr. poudarja potrebo po študiju tipologije mestnih predelov, njihovih tlorisnih značilnosti, parcelacije, javnih in zasebnih prostorov, itd., nadalje po tipologiji stavb in značilnih notranjih prostorov ter po analizi zasnovne trgov in ulic, kar vse skupaj tvori značilno urbano strukturo, iz katere lahko razberemo povezanost med njeno funkcijo in oblikovnimi načeli.
¹⁰⁰ J. Gantner: Grundformen der europäischen Stadt, Dunaj, 1928.
¹⁰¹ W. Giesler: Die deutsche Stadt, Stuttgart, 1924.
¹⁰² R. Gradmann: »Schwäbische Städte«, Zeitschrift des Gesellschaft für Erdkunde, Berlin, 1916.
¹⁰³ M. Recknagel: »Die Städte und Märkte des Bayerischen Donaugebietes«, Mitteilungen des Geographischen Gesellschaft, München, 1927, št. 1.
¹⁰⁴ M. Sidaritsch, »Die steierischen Städte und Märkte in vergleichend geographischer Darstellung«, Zur Geographie der deutschen Alpen, Dunaj, 1924.
¹⁰⁵ K. Schünemann: Die Entstehung des Städtewesens in Südost-europa, Breslau, 1928.
¹⁰⁶ H. Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark, Gradec, 1932.
¹⁰⁷ E. Hamm: Die deutsche Stadt in Mittelalter, Stuttgart, 1935, ter O. Leixner: Der Stadtgrundriss, Dunaj, 1924.
¹⁰⁸ J. Herrmann: Die Slawen in Deutschland, Berlin, 1970.
¹⁰⁹ K. Junghanns: Die deutsche Stadt in Frühfeudalismus, Berlin 1959.
¹¹⁰ R. Radig: Die Siedlungsformen in Deutschland, Berlin, 1955.
¹¹¹ Zwitner v svojih Starejših kranjskih mestih in meščanstvu navaja med drugim W. Sombarta, Kulischerja in med Italijani Bianchija v »Problemih zgodovine slovenskih mest« pa poleg Nemcev in Avstrijcev predvsem Francoza Pirena.
¹¹² J. Brunhes & P. Deffontaine: La géographie humaine, Pariz, 1934.
¹¹³ P. Lavédan: Géographie des villes, Pariz, 1936.
¹¹⁴ O omejitvah, ki jih prinaša poznavanje strokovne literature zgolj enega naroda, govori Milan Prelog v svojem intervjuju v Oku, 21. IV. 1978, s. 6.
¹¹⁵ Cf. Système de l'architecture urbaine; le quartier des Halles à Paris, Pariz, 1977, s. 37.

Seznam avtorjev, ki so se ukvarjali z zgodovino naših mest

Avtor ¹	(letnica objave prvega tovrstnega teksta)	Osnovna usmeritev			
		zgodovina	geografija	arhitektura	um. zgodovina
KOVAČIČ	(1910)	M			
BAŠ	(1926/27)	M	M		
STELE	(1928)				M
ZWITTER	(1929)	S			
MELIK	(1929/30)		S + M		
RUS	(1930)		S		
TOMAŽIČ	(1937)			M	
MUŠIČ M.	(1938)			M + S	
GREGORIČ	(1940)				R + S
GRABRIJAN	(1948)			R + S	
ŠUMI	(1953)				M + S
GRAFENAUER B.	(1954)	S + M			
KOS M.	(1955)	M			
AVGUŠTIN	(1957)				M + R + S
KRAUT-ŠIFRER	(1957)		M		
KOKOLE	(1959)		S		
CURK	(1963)				M + R
MUŠIČ B.	(1963)			M	
BERNIK	(1963/64)				M + R
STOPAR	(1969)				M
FISTER	(1969)			M	

¹ Pričujoči seznam avtorjev nima namena, da bi bil popoln. Vsebuje le imena avtorjev, obravnavanih v tekstu.

M monografske obdelave posameznih slovenskih mest

R značilnosti mest v določeni regiji

S splošne značilnosti slovenskih mest

Aleksandar Milenković, Beograd

Videz in resnica prostorskega načrtovanja v Jugoslaviji

V kolikšni meri se vsakodnevna praksa in dejanski položaj razlikujeta od teorije in projektnih elaboratov načrtovalskih ustanov. Posvetovanja in medsebojni stiki prostorskih načrtovalcev in urbanistov v naši državi se vrstijo kontinuirano. Že samo to dejstvo odraža pojmovanje odgovornih strokovnih in upravnih struktur, da je v razvoju sodobne družbe neogibno povezati družbeno načrtovanje s prostorskim.

V vrsti pomembnejših srečanj prostorskih načrtovalcev in urbanistov, ki se odvijajo v naši državi, zavzemajo vidno mesto srečanja prostorskih načrtovalcev v Dubrovniku. Na začetku vsakega leta — to je postalo že tradicija — se zberejo udeleženci iz vse države, da bi v odprti diskusiji izmenjali izkušnje in pojasnili svoja stališča in probleme. Vsakič se težišče prenese na neki drug aspekt prostorskega načrtovanja in urbanizma.

Tretje srečanje prostorskih načrtovalcev leta 1980 se je ukvarjalo s temami, ki so bile časovno aktualne, ki pa so predstavljale tudi hrbenico celotnega prostorskega načrtovanja v našem samoupravnem sistemu. Zato bo gradivo s srečanja zanimivo še dolgo po formalnem zaključku te »Poletne šole«. Pet tematskih področij je zaobseglo načrtovanje v združenem delu, v interesnih skupnostih, v krajevnih skupnostih ter v regionalnih in mestnih skupnostih. Že na prvi pogled je bila tokrat prostorska politika — sama po sebi zelo široka in kompleksna —

speljana na raven tako imenovane baze, na kateri se izoblikujejo potrebe uporabnika prostora. V procesu oblikovanja prostorske politike in izdelave konkretnih načrtov sta velika razdalja in dolga pot od zahteve do končne odločitve. Vendar pa največja težava ni v načrtovanju. Če bi subjekti načrtovanja ostali udeleženi v celotnem poteku procesa, bi obstajale velike možnosti, da bodo načrti dejanski odraz obstoječega položaja, ekonomskih možnosti in tehnično-tehnoloških sposobnosti naše skupnosti. Dogaja pa se, da so končne odločitve o uporabi prostora v rokah drugih ustanov ali osebnosti — bodisi »v imenu investitorja« bodisi po potrebah administracije, ki se v nekaterih primerih odtujuje od neposrednih ustvarjalcev dohodka, vložene v oblikovanje prostora.

Posvetovanja so koristna, ker pospešujejo izmenjavo strokovnih informacij in spodbujajo polemike, po katerih določena vprašanja prenehajo biti vprašanja. Razen referatov, ki so zelo poučni in ki dajejo takim znanstvenim zborovanjem osnovni ton, so zelo plodne žive diskusije, ki ne kažejo samo demokratičnega soočanja mnenj; marveč odkrivajo slaba mesta v temeljih, na katerih počiva ta sorazmerno mlada znanstvena disciplina. Referati, ki nastajajo v tišini lastnega kabineta, so vselej enosmerni, so odraz nekega sistema mišljenja ali specifičnega ozračja inštituta, v katerem avtorji delajo. V odprti diskusiji pozabljamo na nekatera »uradna stališča« ali »protokolirana mnenja« ter dajemo

v večji meri duška lastnim silam. To bogati spisek tem, razvija diskusijo in ugodno napaja ustvarjalno delo.

Nepovezana načrtovalska dejavnost

Prav v dneh, ko se je odvijalo delo Tretjega srečanja prostorskih načrtovalcev v Dubrovniku, je predsedstvo zbora zveze sindikatov SR Slovenije ugotovilo: — da dogovarjanje o osnovah družbenega plana caplja na mestu; — da je razvojna politika podvržena vrsti negativnih vplivov; — da dohodek združenega dela še ni postal osnovna kategorija načrtovanja. Načrtovanje se pogosto preverja ali opravlja, vendar medsebojno premalo usklajeno. Tako se je o tehniško-tehnološkem razvoju do leta 2000 razpravljalo nekaj mesecev pred tretjim srečanjem, posvetovanje o SINTEZI je bilo povezano s prostorsko vizijo Jugoslavije v celoti, pa vendar se zaključki s teh znanstvenih zborovanj niso znašli niti v gradivu poznejših posvetovanj o prostorski problematiki niti se niso na kakršenkoli način pojavili v zakonskih določilih. Premajhno je tudi povezovanje čisto strokovnih elaboriranj s specifičnim položajem pri nas. Morda so bili tudi zato poskusi redkih udeležencev posvetovanja, da v pretežno tehnicistično matrico urb-prostorskega načrtovanja vnesejo tudi elemente »aktualnih usmeritev« (vloga združenega dela, razpolaganje z dohodkom, odločanje v razvoju itd.) sprejeti bolj kot obogatitev diskusije in manj prava beseda na pravem

S 53, 54

	Jure Mikuž	9—20	Vzpon in vrh jugoslovanskega povojnega slikarstva The Rise and Zenith of the Postwar Yugoslav Painting
	Špelca Čopič	21—30	Slovensko slikarstvo šestega desetletja v Beogradu Slovene Painting of the Sixties in Belgrade
	Janez Mesesnel	31—38	Lenassijeve fontane - sublimat kulturnega izročila Sredozemlja Lenassi's Fountains — a Sublimate of the Mediterranean Cultural Tradition
	Matija Žargi	39—44	Železarna na Dvoru pri Žužemberku in začetki industrijskega oblikovanja na Slovenskem The Ironwork at Dvor by Žužemberk and the Beginning of Industrial Design in Slovenia
predstavitve	Š. Kacin, J. Princes, B. Spindler, M. Uršič	45—50	Operno-baletna zgradba Makedonskega narodnega gledališča v Skopju
	V. Ravnikar, M. Garzarolli, M. Dekleva in E. Vatovec	51—56	Hotel Klub v Lipici
	Saša Mächtig	57—61	Ureditev notranjščin in zunanjega prostora dveh hiš v Murglah v Ljubljani
	Judita Skalar in Peter Skalar	62—64	Celostna grafična podoba Toko, Domžale
razprave pogledi ocene zapisi ...	Milan Železnik	65—66	Varstvo integritete kulturnih spomenikov
	Jelka Pirkovič-Kocbek	67—73	Vključevanje (umetnostno) zgodovinskih ved v urbanistično in prostorsko načrtovanje
	Aleksandar Milenković	73—77	Videz in resnica prostorskega načrtovanja v Jugoslaviji
	Aleksandar Milenković	77—80	Vizije prihodnosti in stvarnost
	Marjan Loboda	80—83	Prezentacija muzejskih predmetov
	Janez Höfler	84—86	Nova odkritja o beljaški slikarski delavnici 15. stoletja na Koroškem
	Marijan Tršar	86—91	Zoran Didek: slikar-teoretik-pedagog
	Zmago Jeraj	91—93	Migio — vele mojster karikature
	Jelka Pirkovič-Kocbek	94—96	Prerez skozi ustvarjalno delo profesorja Mušiča
	Marijan Tršar	96—104	Ob desetletnici Grupe 69
	Ivan Sedej	104—109	Skupina Junij v letu 1980
	Milček Komelj	110—114	Razstava ekspresionizem in hrvaško slikarstvo v zagrebškem Umetniškem paviljonu
	Davor Matičević	114—116	XV. Zagrebški salon 1980
	Meta Gabršek-Prosenc	116—119	Murtičeva retrospektiva
	Trajan Vitlarski	119—120	Ustvarjalnost Ljubomirja Belogaskega
	Ješa Denegri	121—124	Benetke 79 / fotografija
	Aleksander Bassin	125—126	Beneški bienale v luči sedmega desetletja
knjige	Darko Popović	127—128	Žarko Korać: Človek in mesto
	Trajan Vitlarski	128	Boris Petkovski: Odkrivanja
kronike	Janez Mesesnel	129—130	Ljubljanska likovna kronika
	Meta Gabršek-Prosenc	130—134	Mariborska likovna kronika
	Cene Avguštin	134—135	Gorenjska likovna kronika
	Sonja Hojer	135—136	Likovna kronika slovenske obale
	Franc Obal	136—137	Pomurska likovna kronika
	Ješa Denegri	137—138	Beograjska likovna kronika
	Zoran Manević in Miloš Perović	138—140	Beograjska arhitekturna kronika
	Davor Matičević	140—143	Zagrebška likovna kronika
	Aleksandar Levi	143—144	Sarajevska arhitekturna kronika
	Viktorija Vasev- Dimeska	144—145	Skopska likovna kronika
	Vanda Ekl	145—146	Kvarnerska likovna kronika
	Slobodan S. Sanader	146—148	Novosadska likovna kronika
	Slobodan Jovanović	148—149	Novosadska arhitekturna kronika
dokumentacija	Tatjana Wolf	149—150	Izvirne ilustracije
	Maja Kržišnik	151—170	Dokumentacija natečajev